



Onko Unkari historiansa vanki?

Lectio praecursoria 24.5.2019

Ville Häkkinen

FM Ville Häkkisen yleisen historian väitöskirja From Counterrevolution to Consolidation? Language of Nation-building in the Hungarian Parliamentary Debates, 1920–1928 tarkastettiin 24.5.2019 Jyväskylän yliopistossa. Vastaväittäjänä toimi dosentti Heino Nyyssönen Turun yliopistosta ja kustoksena professori Pasi Ihalainen Jyväskylän yliopistosta. Väitöskirja on luettavissa JYX-julkaisuarkistossa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-7766-5>.

Aivan samoin kuin sata vuotta sitten, Unkari kamppailee jälleen siitä, mikä on sen paikka, rooli ja liikkumatila Euroopassa. Ja aivan kuten sata vuotta sitten, Unkari uskoo, että sen epäkiitollisena tehtävänä on Euroopan suojeleminen ulkoisia uhkia vastaan. Unkarilaiseen itseymmärrykseen kuuluu ajatus siitä, että maa on kautta historiansa ollut eturintamassa torjumassa tällaisia uhkaajia – mongoleja, ottomaaneja, kommunisteja. 2010-luvun politiikassa ja sen retorisessa oikeuttamisessa vanhat uhkakuvat sekoittuvat uusiin. Maahanmuutto, monikulttuurisuus, Euroopan unioni ja feminismi nähdään yhtä lailla vihollisina, joilta vastaan on käytävä kansakunnan nimissä.

Satunnainen tarkkailija voisi toisaalta kysyä, onko Unkari jäänyt historiansa vangiksi? Onko ylisukupolvinen pelko kansakunnan olemassaolosta kenties tehnyt unkarilaisista poliitikoista niin lähtökohtaisen epäluuloisia, että he näkevät vihollisia kaikkialla? Olen väitöskirjassani tutkinut unkarilaista kansakunnan rakentamista 1920-luvulla, sen kielellisiä ilmentymismuotoja ja retorista oikeuttamista. Luokaamme katsaus siihen, mitä sadan vuoden takainen tilanne voi kertoa unkarilaisen nationalismin pitkästä historiasta.

Muistamme, että ensimmäiseen maailmansotaan saakka Unkari oli Itävalta-Unkarin kaksoismonarkian toinen mahtivaltio. Se hallitsi aluetta, joka ulottui nykyisestä Slovakiasta Romaniaan, Serbiaan ja Kroatiaan. Unkari oli valtakunnan virallinen kieli, ja Unkari-keskeinen politiikka piti muut etniset ryhmät kurissa. Tappio maailmansodassa ja kaksoismonarkian hajoaminen hävittivät tämän valta-aseman. Trianonin rauhansopimuksessa vuonna 1920 Unkari menetti kaksi kolmasosaa pinta-alastaan ja väestöstään Tšekkoslovakian, Romanian ja Jugoslavian alaisuuteen. Entiset



alamaiset olivat nyt suvereenija valtioita, jotka suhtautuivat vähintäänkin epäluuloisesti entistä isäntämaataan kohtaan. Unkarista oli tullut kaksoismonarkian seuraajavaltio vastoin tahtoaan. Historiallinen suur-Unkari, joka unkarilaisten omassa itseymmärryksessä oli heidän luonnollinen ja oikeutettu valtakuntansa, oli menetetty.

Samat tekijät, maailmansodan päättyminen ja kaksoismonarkian romahdus, toivat sekasorron myös maan sisälle. Monarkian kaatuessa syksyllä 1918 valtaan nousi liberaalidemokraattinen hallitus, mutta keväällä 1919 kommunistit kaappasivat vallan. Unkarin neuvostotasavallan rakentamista ja punaista terroria kesti reilut neljä kuukautta, kunnes neuvostotasavalta romahti ulkomaiden painostuksen alla. Valtaan palasivat sotaa edeltäneen ajan konservatiivit, jotka olivat liittoutuneet nousevan radikaalioikeiston kanssa. Tämä *vastavallankumouksellinen* hallitus otti tehtäväkseen maan olojen vakauttamisen ja järjestyksen palauttamisen. Vallankumousten ja Trianonin aiheuttamat sosiopoliittiset traumat oli voitettava. Toisaalta hallitus käytti juuri niitä hyväkseen oman valta-asemansa oikeuttamisessa; sen retoriikassa vastuuttomat liberaalit ja epäisänmaalliset kommunistit olivat pettäneet historiallisen Unkarin, hajottaneet kansakunnan yhtenäisyyden kriittisimmällä hetkellä ja siten aiheuttaneet myös Trianonin aluemenetykset. Maa oli puhdistettava sisäisistä vihollisista ja valta palautettava isänmaallisiin käsiin. Seurasi koston ja valkoisen terrorin kausi, ja vaikka maan olot pikkuhiljaa 1920-luvun alkuvuosina vakiintuivat, poliittinen poikkeustila ei koskaan varsinaisesti päättynyt, eikä vasemmistolle tarjottu todellista sovintoa. Käytännössä yhden puolueen hallitus piti vallan käsissään aina toiseen maailmansotaan saakka.

Tämä oli se lähtötilanne, josta ryhdyin tarkastelemaan politiikassa käytettyä kieltä.

Mutta miksi juuri kieltä? Mikä merkitys sitten oli toisiaan vastustavien poliitikkojen suunpieksännällä Unkarin parlamentissa, jos kerran tiedetään, että hallitus piti langat käsissään ja pystyi viemään päätöksensä maaliin parlamentista riippumatta?

Se merkitys, että parlamentin kielenkäyttö heijasteli vallitsevia arvoja, odotuksia ja tavoitteita. Puhe luo poliittista tilaa, se avaa uusia vaihtoehtoja, mahdollistaa asioita – ja sulkee toisia pois. Me näemme jatkuvasti ympärillämme esimerkkejä siitä, kuinka väkivaltainen puhe luo tilaa ja oikeutusta väkivallan teoille. Siksi on syytä kysyä myös, millaiset sanat johtavat päätöksiin, ja millaisiin argumentteihin politiikan retorinen oikeutus perustuu.

Samasta syystä on tärkeää palata lähteille. Palata aikalaiskeskustelun ja siinä käytetyn kielen pariin. Unkarin parlamenttiaineisto tarjoaa erinomaisen näköalapaikan juuri tällaiselle tutkimukselle; kaikki täysistuntojen pöytäkirjat, kaikki lakialoitteet ja komiteamietinnöt ovat nykyään luettavissa digitaalisessa muodossa. [1] Näin historian tutkimuksen digitaaliset menetelmät tulevat myös perinteisen lähilukijan avuksi; parlamenttiaineiston erinomaisten indeksointi- ja hakutyökalujen avulla minäkin olen voinut kymmenien tuhansien sivujen tekstimassasta etsiä ja löytää edustavia tapauksia kielellisen analyysin kohteiksi.

Siis: Millaisia merkityksiä yksittäisille käsitteille annettiin? Millaisiin muistoihin ja historiallisiin esimerkkeihin vedottiin? Ketkä olivat unkarilaisia ja ketkä ulkopuolisia; ketkä sankareita, ketkä vihollisia? Retoriikalla luotiin käsitystä kansakunnasta ja siitä, ketä siihen kuului, ja mikä oli sen historiallinen tehtävä.

Olenkin huomannut, että väitöskirja on prosessin aikana saanut myös perustutkimuksen piirteitä. Harva nimittäin muistaa – tai haluaa muistaa – millaista kieltä 1920-luvun parlamentissa käytettiin.

Otetaan esimerkki. Vuonna 1920 parlamentissa keskusteltiin koulutuspolitiikasta, yliopistojen sisäänotosta. Työn alla oli laki, *Numerus Clausus*, siitä että yliopistoihin ei voinut enää vain kirjoittautua sisään, niihin tuli olla pääsyvaatimukset, mutta kuitenkin niin että kaikilla hakijoilla oli yhtäläiset mahdollisuudet. Tälle oli sinänsä perustellut syyt. Trianonin rauhassa moni unkarilainen yliopisto oli jäänyt rajojen taakse. Vastaavasti menetetyiltä alueilta oli saapunut satoja tuhansia pakolaisia Unkarin puolelle. Samaan aikaan sotilaat kotiutettiin maailmansodan rintamilta. Kaikki he tarvitsivat opiskelupaikkoja, eikä niitä yksinkertaisesti riittänyt kaikille.

Tähän saakka debatti kuulosti vielä aivan ymmärrettävältä. Mutta sitten, kesken kaiken, parlamenttikeskusteluun tuotiin mukaan kysymys juutalaisista. Ja tämä retorinen teko muutti koko keskustelun suunnan. Keskustelu muuttui oppikirjaesimerkiksi ulossulkevasta nationalismista ja viholliskuvan tuottamisesta.

Tuohon aikaan Unkarin väestöstä juutalaisia oli noin kuusi prosenttia; he olivat integroituneita Unkarin kansalaisia, pääosin koulutettua kaupunkilaisväestöä. Mutta maailmansodan ja vallankumousten jälkeen heidät alettiin yhä nähdä uhkana Unkarille ja todelliselle unkarilaisuudelle.

Parlamenttikeskustelusta voimme lukea, kuinka oikeistopoliitikot muistuttivat, että kommunistien johtomiehistä monet olivat olleet juutalaisia. Toiset taas vihjailivat, että sodan aikana juutalaisia ei turhan paljon rintamalla nähty. Tällaisista negatiivisten stereotyyppien rakentamisesta oli lyhyt aasinsilta siihen väitteeseen, että juuri juutalaiset niitä yliopistojakin kansoittivat, että he olivat *ylidustettuina*, veivät opiskelupaikat kristittyjen unkarilaisten nenän edestä ja käyttivät sitten koulutustaan hyväksi unkarilaisten riistämässä.

Kuten eräs radikaalioikeiston edustaja tiivistä vallitsevan mielialan välihuutoon: ”Ei ole olemassa sellaista kuin unkarilainen juutalainen!” [2] Kertaheitolla juutalaisten vuosisatainen integraatio unkarilaiseen yhteiskuntaan oli kielletty. He eivät olleet enää uskontokunta muiden joukossa, vaan *vieras rotu* ja *vähemmistökansallisuus*. Ja niinpä *Numerus Clausus* -lakiin kirjattiinkin, että ”tiettyjen rotujen ja kansallisuuksien” [3] osuus opiskelupaikoista ei saa ylittää kyseisten ryhmien osuutta koko väestöstä. Teknisesti neutraali muotoilu kohdistui käytännössä yksinomaan juutalaisia vastaan.

Yhä edelleen löytyy apologeettoja, jotka vähättelevät *Numerus Clausus* -lainsäädännön antisemitististä luonnetta juuri sillä perusteella, että lain kirjain ei nimenomaisesti mainitse juutalaisia. Heille suosittelen perehtymistä siihen, missä hengessä ja millaisin argumentein laki säädettiin. Ja vaikkapa siihen, kuinka monta kertaa sana *zsidó*, juutalainen, nousi esille keskustelun kuluessa.

806 kertaa.

Sisäisten vihollisten nimeämisen ja ulossulkemisen rinnalla toinen unkarilaisen nationalismiin peruspilari oli – ja on yhä edelleen – vetoaminen maineikkaaseen historiaan. Maailmansotien välisenä aikana hallitus vetosikin kaikista kiistattomimpiin historiallisiin esimerkkeihin. He muistivat mielellään Unkarin tuhatvuotista menneisyyttä, ja erityisesti keskiaikaista Pyhän Tapanin valtakuntaa.

Parlamenttikeskusteluista huomaamme, että näillä historiakuvilla oli merkittävää poliittista käyttöarvoa. Ensinnäkin, Pyhän Tapanin valtakunnan muisto merkitsi historiallisen Unkarin jakamattomuutta, unkarilaisten luonnonoikeutta sen alueen hallitsemiseen. Tässä retoriikassa alueen muut kansallisuudet olivat kulttuurisesti alempiarvoisia – jollaisina Unkari oli niitä kaksoismonarkian aikana kohdellutkin – ja ensimmäisen maailmansodan jälkeen Unkarin kustannuksella muodostuneet valtiot – Tšekkoslovakia, Romania ja Jugoslavia – olivat keinotekoisia, historialliselle vääryydelle rakennettuja. Näin oikeutettiin Trianonin rauhansopimuksen revisio, menetettyjen alueiden takaisin hankkiminen, tarvittaessa keinolla millä hyvänsä, vaikka sitten liittoutumalla Mussolinin Italian ja myöhemmin myös Hitlerin Saksan kanssa.

Toisaalta, ajatus Unkarin valtion keskiaikaisista juurista otettiin täysimittaisesti käyttöön vastavallankumouksellisen valtion rakentamisessa. Perusajatus oli, että tuon tuhatvuotisen jatkumon olivat katkaisseet vain vieraat sortajat – ottomaanit, Habsburgien itsevaltiut, ja viimeisimpänä kansainvälinen kommunismi. Ja, kertomus jatkui, kaikkien näiden pimeiden kausien jälkeen oli aina löytynyt valistuneita, isänmaallisia unkarilaisia valtiomiehiä, jotka olivat nostaneet valtakunnan tuhasta uuteen kukoistukseen. Juuri tämän jatkumon osaksi maailmansotien välisen ajan poliitikot itsensä mielsivät: heillähän oli suorastaan historiallinen velvollisuus palauttaa vanha järjestys.

Keskiajalta haettiin mallia myös perustuslakiajatteluun. Muistutettiin, että koska Unkarilla oli jo olemassa historiallinen, kansallinen perustuslakiperinne, sillä ei ollut mitään tarvetta, saati sitten velvollisuutta ryhtyä samanlaisiin formaaleihin perustuslakireformeihin, joita muualla Euroopassa samaan aikaan toteutettiin. Kuten edustaja Béla Turi vuoden 1920 perustuslakidebatissa totesi:

Muoto ei ole tässä tärkeintä. Kysyn teiltä, onko modernin perustuslaillisuuden henki vahvinta siellä, missä on kirjoitettu perustuslaki ja asianmukaiset instituutiot, vai eikö perustuslain henki ole vahvinta siellä, missä perustuslaki on elävää todellisuutta, missä perustuslaki on osa kansakunnan orgaanista elämää? [4]

Eli perustuslakikeskustelu vaiennettiin, se alistettiin orgaaniselle kansakuntaajattelulle, jossa vanha eliitti säilytti asemansa. Se, että kansainvälisessä kritiikissä tätä pidettiin autoritaarisuutena, oli konservatiivielitille tyrmistyksen aihe; heille Unkarin malli edusti nimenomaan toimivaa perustuslaillisuutta, joka ei antautunut kumouksellisuuden vaaroihin. Heidän mielestään ulkopuolisilla ei ollut varaa kritisoida

Unkarin tervettä kehitystä aikana, jolloin kaikkialla Euroopassa kamppailtiin kommunismin uhkaa vastaan.

Ylirajaisesta reformikeskustelusta lainattiin vain sen iskusanat: demokratia, äänioikeus, kansalaisoikeudet ja parlamentarismi, mutta samalla niille annettiin mahdollisimman konservatiiviset paikalliset merkitykset. Demokratia ja poliittinen osallistuminen eivät saaneet merkitä massojen mobilisaatiota, vaan painotetulla vaalilainsäädännöllä ohjattua vaalisuoritusta, jonka kautta kansa asianmukaisesti delegoi päätösvallan valistuneille johtomiehilleen. Tämän seurauksena poliitikot itse kokivat, että he eivät olleet poliittisessa vastuussa *kansalaisille*, vaan nimenomaan historiallisessa vastuussa organisaaliselle ja myyttiselle *kansakunnalle*.

Vapaus ja vapauden rakkaus olivat kyllä tämän unkarilaisen kansakunnan hyveitä, mutta niidenkään kanssa ei pitänyt mennä liiallisuuksiin. Vastavallankumouksellisessa retoriikassa muistutettiin toistuvasti, että juuri kansalaisoikeuksien holtiton hyväksikäyttö oli johtanut vallankumouksiin. Niinpä ne määriteltiin uudelleen ehdolliseen muotoon; kansalla oli toki oikeus yhteiskunnalliseen aktiivisuuteen, mutta vain siinä mitassa ja niissä muodoissa, jotka osallistuivat jälleenrakennukseen eivätkä uhanneet valtarakenteita.

Perustuslain tavoin parlamentarismi käsitteenä oli unkarilaisille historiallinen ylpeyden aihe. Aina keskiajan valtiopäivistä lähtien, vuoden 1848 vallankumousparlamentin kautta kaksoismonarkian aikaan Unkarilla oli ollut toimiva edustuksellinen järjestelmä, joka nyt, vallankumousten tuoman katkoksen jälkeen, oli saatu uudelleen kuntoon. Toisaalta, parlamentaarinen erimielisyys, puoluepolitiikka ja hallituksen toiminnan haastaminen eivät tulleet kyseeseen. Tilanteissa, joissa oppositio rohkeni kyseenalaistaa hallituksen päätökset, hallitus turvautui toistuvasti valtiopäiväjärjestyksen hyväksikäyttöön, jolloin opposition edustajat vaiennettiin ja heidät saatettiin sulkea ulos istuntosalista.

Kuten silloinen pääministeri Károly Huszár totesi 1920:

Meidän tulee yhdistää kaikki rakentavat voimat ja työntää pois kansakunnan tieltä kaikki sellaiset, jotka joko itsekkäistä tai puoluepoliittisista syistä asettavat esteitä kansakunnan sisä- ja ulkopoliittiselle uudistumiselle. [5]

Näin retorisesti kiellettiin poliittinen pluralismi ja siirrettiin parlamentaarinen oppositio kansakunnan vihollisten joukkoon.

Näistä esimerkeistä huomaamme, että näiden traumojen, näiden sisäisten ja ulkoisten uhkakuvien rakentaminen ja ylläpito on ollut täysin tietoinen politiikan teon väline, jolla istuva hallitus on oikeuttanut olemassaolonsa. Niin tehdessään vastavallankumouksellinen hallitus hyväksyi, omaksui ja toisti äärioikeiston luomia argumentteja ja kielellisiä muotoiluja, koskien esimerkiksi juuri juutalaisten toisrotuisuutta. Näin ollen se hallitus, jota jotkut historioitsijat nimittävät konservatiivis-liberaaliksi, ei osoittanut liberalismista häivääkään.

Parlamentaarinen oppositio pyrki haastamaan tällaista viholliskuviin ja konservatiiviseen historiaan perustuvaa kansakunnan rakentamista, mutta hallitus työnsi kritiikin syrjään vedoten juuri samaan ulossulkevaan retoriikkaan – oppositiossa kun istui sosialidemokraatteja, niitä entisiä vallankumouksellisia, ja liberaaleja, niitä juutalaisten sympatisoijia.

Juuri parlamentaarinen keskustelu tuo esille kielen aseman vallankäytön välineenä. Retoriikassaan hallitus yhdisti poliittiset vastustajansa lähimenneisyyden tuskallisimpiin muistoihin ja siten alensi heidät kyvyttömiksi isänmaalliseen ja vastuulliseen politiikkaan.

Näin voimmekin oikeastaan palata alussa esittämäni kysymykseen – joka toki alun alkaenkin oli luonteeltaan niin kutsuttu *retorinen kysymys*, johon itse itselleni vastaamalla voin painottaa argumenttiani:

Ei.

Unkari ei ollut, eikä ole, historiansa vanki.

Historia ei ota vankeja.

Päinvastoin. Avoin ja kriittinen katse omaan menneisyyteen voi parhaimmillaan auttaa kansallisten traumojen käsittelyssä.

Mutta valtaansa takertuville poliitikoille juuri tällaiset traumat ja niiden hyväksikäyttö ovat häikäilemättömän politiikan teon välikappaleita. Niiden avulla luodaan ja uusinnetaan stereotyyppisiä kertomuksia, jotka määrittävät omat ja vieraat, sankarit ja roistot – joista jälkimmäisten rooleja voidaan aina tarvittaessa vaihtaa poliittisen tuulen suunnan mukaan. Niin tehtiin Unkarissa 1920-luvulla ja näin tehdään edelleen.

FT Ville Häkkinen työskentelee seminaarikoordinaattorina Historian ja etnologian laitoksella Jyväskylän yliopistossa.

Viitteet

[1] Országgyűlési könyvtár, Magyar Parlamenti Gyűjtemény, <https://www.ogyk.hu/hu/magyar-parlamenti-gyujtemeny> [Haettu 28.10.2019].

[2] “Olyan nics: magyar zsidó!” Vidor Dinich, 16.9.1920, Nemzetgyűlési napló V/1920, 342. Tämä ja muut käännökset kirjoittajan.

[3] “... egyes népfajok és nemzetiségek”, §3, Laki XXV/1920 (Numerus Clausus), Romsics, Ignác (toim.), Magyar történeti szövegyűjtemény 1914–1999 (I). Budapest: Osiris Kiadó, 2000, 158.

[4] “A forma itt nem fontos. En azt kérdezem, hogy ha a modern alkotmányosságnak ez a szelleme ott, ahol arra intézmények vannak, ahol arra írott alkotmány van: csak ott nem volna ez az alkotmányosságnak a szelleme, ahol az alkotmány élő valóság, ahol az alkotmány voltaképpen a nemzetnek organikus élete?” Béla Turi, 26.2.1920, Nemzetgyűlési napló I/1920, 54.

[5] “... fogjanak össze az összes konstruktív erők, és távolítsanak el a nemzet útjából mindenkit, aki most akár egyéni, akár pártszempontból akadályokat gördít annak a gondolatnak az útjába, hogy ez a nemzet külpolitikailag és belpolitikailag mint újjászervezendő [...]” Károly Huszár, 16.2.1920, Nemzetgyűlési napló I/1920, 7.